

Aleš Havlíček – Jiří Chotaš
a kol.

LIDSKÁ PRÁVA, JEJICH ZDŮVODNĚNÍ A ZÁVAZNOST

Ústí nad Labem (Filosofická fakulta
Univerzity Jana Evangelisty Purkyně)
2016, 210 str.

Při snaze o filosofické uchopení povahy dnešních společností snad neexistuje důležitější téma než zdůvodnění lidských práv. Současné liberální demokracie jsou na lidských právech založeny – jejich ústavu, zákony, instituce či mezinárodní závazky si nelze představit bez silného důrazu na práva člověka a občana. Proto je trochu zarážející, že tato všudypřítomnost není podepřena filosofickým konsensem. Povaha a normativní síla závazků vyplývajících z přijetí lidských práv se napříč jednotlivými koncepcemi radikálně liší, a to představuje pro současné společnosti akutní problém. Pakliže totiž není vyřešena otázka zdůvodnění a závaznosti lidských práv, není jasné, do jaké míry se o ně můžeme opřít.

Kolektivní monografie editovaná Jiřím Chotašem a Alešem Havlíčkem (který během přípravy knihy bohužel zemřel) je příspěvkem do této mimořádně důležité filosofické debaty. Kniha obsahuje tematicky i metodologicky odlišné texty od deseti českých filosofů. Jednotlivé příspěvky na sebe nenavazují, čtenář je tak může číst

jednotlivě. Je přitom chvályhodné, že kniha reprezentuje pluralitu přístupů k zdůvodnění lidských práv: od aristotelsko-tomistických přes současné přístupy přirozenoprávní až po ty, jež se soustřeďují spíše na funkci a praxi lidských práv než na jejich ontologii.

Navzdory této různorodosti však recenzovaná publikace není možné brát jako úvod do tematiky nebo jako učebnici různých pojetí lidských práv. Každý autor se snaží formulovat svoji pozici a nikoli shrnovat existující literaturu. To je velmi sympatické, ale důsledkem tohoto přístupu je například to, že kniha jako celek opomíjí několik klíčových zdrojů. Za všechny je to například dílo Alana Gewirtha, jehož zdůvodnění lidských práv patří v anglosaském filosofickém světě dlouhodobě k nejdiskutovanějším, ale které žádný autor v knize neanalyzuje.¹ Tento fakt by však byl problematický jedině v momentě, pokud by kniha měla ambici zachytit nejdůležitější přístupy k danému tématu. Pokud ji chápeme jako soubor deseti nezávislých filosofických pokusů vyrovnat se s lidskými právy, pak tato výtka odpadá.

Za zmínku stojí, že editorům se povedlo zahrnout do publikace příspěvky několika již proslulých autorů z české intelektuální scény, které jsou doplněny texty generačně mladších badatelů, povětšinou působících v Ústí nad Labem. Ke starší generaci zastoupené v knize patří profesor Stanislav Soušedík, docent Milan Znoj, někdejší předseda ODA Daniel Kroupa, filosof

¹ Viz např. A. Gewirth, *Human Rights. Essays on Justification and Applications*, Chicago 1982.

a první děkan Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy Jan Sokol a theolog a bývalý děkan Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy Jakub S. Trojan. Tato sestava je doplněna texty čtyř filosofů z ústecké university: Davida Peroutky, Jana Šmída, Martina Šimsy a Jiřího Chotaše. Jediným autorem, který do těchto dvou kategorií nespadá, je Václav Němec z Ústavu filosofie a religionistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Knihu je možné tematicky rozčlenit na tři části. První, kterou tvoří příspěvky Stanislava Sousedíka, Davida Peroutky a Jakuba S. Trojana (13–77),² vychází z theistických pozic. Druhá část, s příspěvky Jana Socka, Daniela Kroupy, Václava Němce a Jana Šmída, se snaží o sekulární analýzu přirozeného práva s důrazem na pojem přirozenosti (78–140). Třetí část, která se věnuje ospravedlnění lidských práv prostřednictvím analýzy jejich úlohy v demokratické společnosti či mezinárodním právu, se skládá z příspěvků Jiřího Chotaše, Martina Šimsy a Milana Znoje (141–188). I příspěvky zaměřené na příbuzná témata jsou však často radikálně odlišné co do východisek, použité literatury či filosofických ambicí. Tato různorodost pochopitelně znemožňuje „klasickou“ recenzi. Proto se pokusím pouze o sérii krátkých komentářů k některým aspektům některých textů, které by mohly případného čtenáře zaujmout.

První a zároveň nejdelsí statí recenzované knihy je text Stanislava Sousedíka *K problematice založení*

lidských práv na základě přirozeného zákona. Sousedíkův příspěvek je také filosoficky nejambicióznější – a bohužel představuje pro čtenáře největší zklamání. Východiskem textu je snaha určit lidskou přirozenost, kterou autor definuje jako „soubor všech vrozených náklonností člověka“ (23). K identifikaci těchto náklonností Sousedík používá induktivní postup, kde nejprve identifikuje náklonnosti u sebe, pak u ostatních lidí, a pokud se mu zdají dostatečně rozšířené, prohlásí je za vrozené, a tedy za součást lidské přirozenosti (23–24). Takto určená lidská přirozenost stojí v textu na čtyřech pilířích – snaze uchovat si vlastní život, uchovat druh, poznat pravdu a žít společenským životem (19). Avšak zejména u analýzy uchování druhu text rychle získává výrazně ideologický náter. Součástí lidské přirozenosti je „vrozená náklonnost k *trvalému* manželskému spojení“ (21, kursiva v originále), kterou autor jednoduše konstatuje, bez jakékoliv snahy přesvědčit skeptičtějšího čtenáře. Z tohoto konstatování Sousedík následně vyvodí, že naši přirozenost nenaplnuje například mnohoženství, nemluvě o jevech jako „homofilie, nekrofilie, zoofilie“ (21), které jsou „protipřirozené“ (25).

Ani není potřeba dodávat, že ztotožnění homosexuality a nekrofilie zvedne ze židle i méně liberální čtenáře. Právě v těchto místech se ukazuje podivná spekulativní normativní biologie, kterou Sousedík volně užívá k obhajobě předem akceptovaných závěrů. „Přirozenost“ je v textu použita k určení „normálního“ jednání,

² Čísla v závorkách odkazují k paginaci recenzované knihy.

což vede k tomu, že autor je necitlivý ke všemu „nenormálnímu“, které podle něho „přirozeně“ nemůže zakládat žádná lidská práva. Výsledkem je, se vši úctou k profesoru Sousedíkovi, dogmatická a filosoficky zcela nepřesvědčivá teorie.³

Protipólem Sousedíkova příspěvku je podobně zaměřený, pečlivě analytický příspěvek Davida Peroutky. Jeho *Přirozený zákon: mezi autonomií a theonomií* vychází z debat v rámci analytické metaetiky druhé poloviny 20. století (Mackie, Strawson, Searle) a snaží se o interpretaci etiky a etického myšlení, která „respektuje naši zkušenost a dovolí nám být jí věrní“ (53). Zásadním charakterem etické zkušenosti je podle Peroutky její objektivita a nezávislost na osobních preferencích. Každá teorie, která chce být věrná fenoménům, musí počítat s objektivní platností (alespoň některých) etických soudů. „Morálně správné“, jak jej běžně chápeme, tedy neznamená správné pro mě.

Pokud však jsou některé evaluace objektivně platné, musí existovat jistá skutečnost, která je platnými činí (59) – a tato platnost nemůže spočívat v psychologických stavech či společenských konvencích. Podle Peroutky pak zbývá už jenom jediná možnost. Prapůvodem platnosti morálních evaluací musí být Bůh. „Objektivita etických norem je pak theonomií“ (60),

přičemž „bez Boha morálka ztrácí základ“ (61). Takto založená etika pak implikuje platnost norem „vyššího než pozitivního typu“, které se mohou manifestovat jako přirozené právo.

Opatrnější čtenář zde může namítnout, že Peroutka postupuje příliš rychle. Ostrá dichotomie mezi „subjektivním“ relativismem (který neodpovídá našemu běžnému chápání etických nároků) a silnou, nadpřirozeně garantovanou objektivitou morálky se jeví jako neudržitelná. Například různé varianty metaetického konstruktivismu nepotřebují na překonání subjektivismu garanci nadpřirozené bytosti, a přesto mohou odpovídat našim intuicím o povaze morálky.⁴ Dichotomie relativismu a theistické objektivnosti tedy není zdaleka samozřejmá – a Peroutka ji bohužel nijak nehájí. Argument v předložené formě proto jednoznačně není kompletní. Navzdory tomu však Peroutkům příspěvek patří díky jasnosti a přímočarosti argumentace k filosoficky nejzdařilejším částem recenzovaného sborníku.

Druhou část recenzované knihy, která se snaží vypořádat s otázkou přirozených lidských práv sekulárně, tvoří, jak bylo zmíněno, příspěvky Jana Sokola, Daniela Kroupy, Václava Němce a Jana Šmída. Zejména texty Jana Sokola (*Kde se berou lidská práva?*) a Daniela Kroupy (*O přirozenosti lidských práv*) budí ve čtenáři rozpačitý

³ Problém s metodou Sousedíkova příspěvku nejlépe vystihl ve svém textu Jan Šmíd, a to na místě, kde komentuje přirozenoprávní teorii Tomáše Akvinského: „Používání metafyziky způsobem, který si neklade otázku po svých vlastních limitech, vede ve výsledku ke spekulacím a dedukcím, jež jsou s každým dalším krokem stále chatrnější, až končí v naprosté nevěrohodnosti“ (131).

⁴ Viz např. J. Rawls, *Kantian Constructivism in Moral Theory*, in: *The Journal of Philosophy*, 77, 1980, str. 515–572.

dojem. Jan Sokol se snaží definovat přirozená práva jako práva „těch ostatních“, a tedy především jako naše povinnosti. Problém však spočívá v tom, že text působí jako narychlo psaný a nedokončený – a to nikoli v metaforickém smyslu. Závěr argumentace totiž tvoří série bodových poznámek odsazených odrážkami (!), v nichž se autor snaží schematicky dokončit rozepsaný text (87–88). Přijatelné vysvětlení, proč má závěrečná část článku formu osnovy, v knize nenajdeme. Jediným pravděpodobným důvodem tohoto faktu je, že autor svůj příspěvek jednoduše nestihl dopsat, a proto jej odeslal v rozpracovaném stavu. To je však nepřijatelné i v případě studentských prací. V odborné publikaci se jedná o závažné faux pas.

Problém příspěvku Daniela Kroupy spočívá v zásadním nepoměru mezi expozicí a argumentací. Text, který v knize zabírá sedmáct stran, sestává z úvodu, závěru, jedenácti stránek shrnutí vývoje pojmu „přirozenost“ v dějinách filosofie a tří stran argumentace. To by nutně nemuselo vadit, kdyby expoziční část byla méně schematická. Bohužel ji však tvoří série krátkých (průměrně dva odstavce) shrnutí pojmu přirozenosti u Sókrata, Platóna, Aristotela, Tomáše Akvinského, Hobbese, Locka, Hookera, Augustína, Descartesa, Kanta, Hegela, Husserla, Heideggera a Patočky (90–101). Navíc se obsah této části většinou neváže ani k následující argumentaci, ani k tématu lidských práv. Účel větší

části Kroupova příspěvku tak zůstává čtenáři naprosto nejasný.

Kromě stati Davida Peroutky je dalším z jednoznačně filosoficky kvalitních příspěvků ve sborníku text Václava Němce *Prolegomena ke každé přístří ontologii, která bude chtít zdůvodnit lidská práva*. Václav Němec se vyrovnává s právními pozitivisty, jako je Jeremy Bentham, a také s kritikou ideje lidských práv od Hannah Arendtové. Arendtová přesvědčivě argumentuje, že jakákoli práva nejsou oddělitelná od institucí, které je vymáhají. Existence nezczitelných a universálních lidských práv je zejména po zkušenostech druhé světové války dosti pochybná. Práva jsou skutečně jen v rámci funkčního politického společenství.

Podle Němce se však analýza Hannah Arendtové zakládá na neporozumění. Nevymahatelnost práv pod nepříznivým režimem totiž podle autora není argumentem proti přirozeným právům. Přirozená práva tvoří „normativní základ“ pozitivního zákonodárství – jsou tedy především jeho „kritériem“ (111). Lidská práva tak, navzdory své časté nevymahatelnosti, nesou „trvalý rozvratný potenciál vůči autoritářským či despotickým režimům“ (113) a díky své provázanosti s demokracií představují trvalou motivaci k nastolení spravedlivějšího politického uspořádání.⁵ Nepřítomnost lidských práv v pozitivním zákonodárství represivních režimů proto není argumentem proti jejich existenci.

⁵ Tento aspekt lidských práv podrobněji analyzuje Martin Šimsa v samostatném příspěvku *Lidská práva a demokratické revoluce* (153–165), kde tvrdí, že „lidská práva jsou to, co dává demokratickým revolucím program a smysl“ (153).

V druhé části článku (114–123) Němec vyjadřuje skepsi ke zdůvodnění lidských práv pomocí pojmu přirozenosti (pokud se jí myslí fyziologicko-biologická stránka lidské existence). V otázce zdůvodnění lidských práv naopak preferuje pojem lidské důstojnosti. Ta vzniká jako požadavek na vzájemné uznání hodnoty člověka v mezilidské interakci v podmínkách plurality. „Ontologie“ lidských práv proto nemůže být statická, reflektující určitou „danost“. Musí na lidskou koexistenci nahlížet jako na „dynamický a vzhledem k budoucnosti otevřený proces“ interakce lidských subjektů (121).

Navzdory nepochybné přesvědčivosti spojené s jistým entusiasmem, který je z textu patrný, jsou dvě části příspěvku v potenciálním rozporu. Hlavní obtíž spočívá v tom, že autor nejprve operuje s obsahem lidských práv, jako by byl pevně daný, a my bychom tak mohli analyzovat například jejich demokratický charakter jako něco neměnného a objektivně platného. Později však zdůrazňuje jejich fluiditu a otevřenost. Zda lze tyto dva aspekty úspěšně začlenit do jednoho konceptu lidských práv, není z textu zcela jasné.

Poslední část knihy se věnuje „funkčnímu“ ospravedlnění lidských práv prostřednictvím jejich role v demokratické politice či mezinárodním právu. Texty Jiřího Chotaše, Martina Šimsy a Milana Znoje tak odstupují od ontologických otázek lidské přirozenosti či objektivnosti lidských práv a více se věnují procesům uvnitř jed-

notlivých politických společností či vztahům mezi nimi. Tato část knihy se čte velice dobře a příspěvky vykazují značnou míru erudice.

Text Jiřího Chotaše *Univerzálnost lidských práv: Rawls a Habermas* shrnuje přístup k lidským právům dvou velikánů politické filosofie 20. století. U obou z nich tkví zdůvodnění práv v jejich funkci – avšak v odlišných kontextech. Rawls se lidským právům věnuje zejména v *Právu národů*.⁶ Zde se snaží ukázat, že „lidská práva vytvářejí standard pro respektovatelnost vnitrostátních politických a sociálních institucí. Tímto způsobem omezují přípustné vnitrostátní právo řádných společností“ (146). Jinými slovy, lidská práva tvoří soubor minimálních požadavků, které na sebe mohou stát klást. Fungují tedy jako obsahový základ mezinárodních vztahů. Rawls si neklade otázku po metafyzickém zdůvodnění lidských práv, důležitá je jejich přijatelnost napříč kulturami. Chotaš následně analyzuje teorii Jürgena Habermase, který lidská práva chápe jako prostředky k dosažení funkční demokracie. Tato jejich role spočívá zejména v tom, že právo na svobodu vyjadřování a právo na účast na politickém a veřejném rozhodování jsou nutná v procesu utváření „rozumné politické vůle“ (149).

Chotašův příspěvek jasně a srozumitelně popisuje koncepci lidských práv zmíněných myslitelů, ale bohužel jen velice zběžně naplňuje ambici, kterou si klade v úvodu: analýzu minimalistického a maximalistického výkladu lidských práv. Z příspěvku čtenář jed-

⁶ J. Rawls, *Právo národů*, přel. A. Bakešová – J. Rovenský, Praha 2009.

chopí, proč je Rawlsovo pojetí (s jeho ambicí na transkulturní platnost) minimalistické. Chotaš také jasně ukáže, že Habermasova koncepcí legitimitace demokracie prostřednictvím lidských práv vyžaduje jejich mnohem extenzivnější koncepci. Bližší analýzy procesů, jež by objasňovala, jak předpokládaná funkce lidských práv ovlivňuje jejich rozsah či přijatelnost, se však čtenář (možná i kvůli limitovanému rozsahu příspěvku) nedočká. A to je trochu škoda.

Posledním příspěvkem sborníku je *Republikanismus o právech občanských, politických a lidských* od Milana Znoje (166–188). Jedná se o erudovaný, dobře napsaný text – ale možná jiné povahy, než by čtenář čekal. Hlavní ambicí Milana Znoje je osvětlit, co je republikanismus. Příspěvek se pak snaží především definovat tento myšlenkový proud a podrobně ho kontrastovat s jeho nejbližším politicko-filosofickým příbuzným – liberalismem. Znoj věnuje velký prostor například problematickým rysům liberální de-

finice svobody. Náhled republikánů na lidská práva se nachází v poslední zhruba straně a půl příspěvku. Podezřívavější čtenář tak získá pocit, že příspěvek vlastně původně o lidských právech vůbec nebyl – a že ho autor kvůli publikaci ve sborníku jenom lehce doplnil. Text lze každopádně doporučit všem, kteří hledají krátký, česky napsaný úvod do republikanismu.

Pokud bychom měli sborník *Lidská práva: Jejich zdůvodnění a závaznost* hodnotit celkově, mohli bychom konstatovat, že jeho největším nedostatkem je nevyrovnaná kvalita příspěvků. Tento fakt však není nijak překvapivý: lze se ptát, zdali je v českém kontextu možné se kolísavé kvalitě u takto úzce zaměřených odborných knih vyhnout. Kniha však obsahuje několik nepochybně kvalitních filosofických statí. Pro čtenáře, který se zajímá o téma zdůvodnění a závaznosti lidských práv, tak může jít o jednoznačně užitečnou publikaci.⁷

Matej Cíbil

⁷ Tato publikace byla podpořena v rámci projektu OP VVV „Centrum pro etiku jako studium hodnoty člověka“, reg. č. CZ.02.1.01/0.0/0.0/15_003/0000425 spolufinancovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj a státního rozpočtu České republiky.